

Een geschiedenis van slaven en verzet

Een vliegtuig van Nairobi naar Juba hoeft nauwelijks op te stijgen. Vanaf de hooglanden bij de Keniase hoofdstad zakt het land vanzelf weg. Eerst komen de meren in de grote scheur van de Riftvallei en dan wordt het beneden geler, tot in het noordwesten de woestijn opdoemt. Over de grens met Zuid-Sudan blijft het tot aan Juba plat, laag en vrijwel leeg.

De weg duikt buiten Nairobi naar de bodem van de Riftvallei. In december 1980 reed ik voor het eerst naar Zuid-Sudan. Ik had de Nederlander Simon Simonse ontmoet, die met zijn Landrover naar Zuid-Sudan ging voor een baan aan de Universiteit van Juba. Hij bood me een lift aan. Ik had geen visum maar nam het aanbod gretig aan. Haastig graaide ik wat kleren bij elkaar en de volgende ochtend vertrokken we richting Noordwest-Kenia.

Het overgrote deel van de reis ging over Keniase bodem. Na de aangeharkte streken met boerderijen in de Riftvallei en het stadje Kitale doemde een rauwere wereld op. Toen ik in 1977 dit gebied in Kenia verkende, behoorde deze uithoek van het land nog net als Zuid-Sudan bij het moeilijk te doordringen hart van Afrika. Een incidentele vrachtauto of een politiewagen waren de enige vervoermiddelen op de ongeplaveide wegen met verraderlijke modderpoelen. Het afgelegen Kapenguria bestond uit één plakkerige modderstraat met één klein hotel en een kamer voor één gulden per nacht. Je kon er de vogels horen fluiten.

Wat een groot verschil kan de aanleg van een verharde weg uitmaken voor de omgeving. Ik zoefde nu in 1980 over zachtvaardig asfalt naar Kapenguria. Het goede wegdek had een dikke streep gezet onder het

isolement van het verleden. De eerste nacht na ons vertrek brachten we door in het stadje, waar het serene leven was veranderd in een bruisend bestaan, met briesende vrachtauto's, drukke disco's en drankhallen, hinderlijke hoeren en jubelende kerkgemeenschappen. Met de bevolkingsexplosie in Afrika worden de lege ruimtes direct volgezogen met mensen zodra er een verharde weg ligt.

De volgende dag begonnen de onverharde wegen, die ons door een bergpas voerden en vervolgens over stoffige vlaktes naar Lodwar, het enige bestuurscentrum in Noordwest-Kenia. Hierheen verbanden de Britse kolonisten in 1959 de Keniase nationalist Jomo Kenyatta, zoals Napoleon ooit was weggemoffeld op Sint-Helena aan het einde van de wereld. Uit het door zinderend zand omgeven Lodwar zou Kenyatta nooit ontsnappen.

Toen wij Lodwar binnenreden, klonk in de afgekoelde avonduren joviale Afrikaanse muziek en het gebral van beschonken barbezoeke-ers. In het enige hotelletje vonden we een slaappleats en de volgende ochtend, toen de laatste mannen uit de enige nachtclub stapten, reden we de stad al weer uit.

Buiten Lodwar werd de weg een spoor. De wereld leek er ontgaan van mensen. Ik voelde me alleen op de wereld in de schraalte van keien en sprietjes gras. Een goed gevoel van eenzaamheid, de ruimte werkte bevrijdend. Na uren hobbelen rijden zagen we aan de voet van een berg een verzameling kralen van de Turkanastam. Het was Lokichokio, een gehucht volgens de kaart vlak bij de grens met Zuid-Sudan. Er stond één houten huisje van de immigratiedienst, symbool voor de meest afgelegen aanwezigheid van het Keniase gezag, omringd door de haveloze hutten van de Turkana's. Een flesje Coca-Cola, teken van modernisering in andere delen van Kenia, gold er als een illusie.

We lieten er onze paspoorten afstempelen in het houten hok van de douane. 'Nu wacht ons nog slechts onzekerheid. Ik hoop dat we een Sudanese grenspost vinden,' prevelde Simon toen we naar zijn Land-rover stapten. 'En ik wens dat ze me toelaten zonder visum,' mompelde ik.

Er heerste sinds 1972 geen oorlog meer in Zuid-Sudan maar het gonsde van geruchten over aanvallen op reizigers door de weerspannige Toposa-stam. We passeerden militaire controleposten. Eventjes later zagen we een gebouwtje met het opschrift 'Sudanese Immigratie'. Simon claxonneerde. Dit bracht geen beweging in de lijzige hitte. Pas toen ik uitstapte en naar een klein nabijgelegen lemen huis liep, verscheen een man die haastig zijn uniform aantrok. Hij verborg zich achter een bos struikgewas om het glad te strijken, wandelde met opgeheven gezicht naar het immigratiekantoor, opende het luik en vroeg: 'Wat kan ik voor u doen?' Zonder een blik in mijn paspoort zette hij er een stempel in. 'Hebt u misschien wat drinkwater,' vroeg hij als wederdienst en we lieten hem drinken uit onze jerrycan.

In Zuid-Sudan kreeg het landschap een wat groener gezicht. Tot nu toe hadden we niet meer dan een paar rommelige igloachtige onderkomens van de Turkana's en Toposa's gezien, nu verschenen er nette ronde huizen van hout, klei en met rieten daken, de typische Sudanese *tukuls*. We schoten in het moeilijke terrein slechts langzaam op en pas net voor zonsondergang bereikten we Torit. De volgende dag, vier dagen na vertrek uit Nairobi en een afstand van 900 kilometer, arriveerden we in de Zuid-Sudanese hoofdstad.

Over de baileybrug – een uit de Tweede Wereldoorlog daterend geschenk van Nederland – reden we vanaf de oostoever van de Nijl Juba binnen. De Nijl verbond Juba met het veel grotere Khartoum, de hoofdstad van geheel Sudan. Juba stelde niet veel voor. Het herbergde een handvol lage regeringsgebouwen en een universiteit, bars en een grote openluchtdisco. Op een stoffig en verdroogd stuk grond dat de te hoog gegrepen naam Unity Garden had gekregen, stond een wat prutserige sculptuur van een Arabier en een zwarte Afrikaan die elkaar triomfante-lijk de hand reikten. Het monument moest de Sudanese eenheid weer-geven.

Eenheid? Ik zag hoe Noord-Sudanezen in hun lange witte gewaden, de *jalabiya's*, samenhookten onder een boom voor afkoeling, op veilige afstand van zwarte Zuid-Sudanezen. De eigenaren van de win-

kels waren gearabiseerde noorderlingen, zwarte Afrikaanse vrouwen zaten in hurkzit langs de weg sinaasappels te verkopen. Beide bevolkingsgroepen leken zich niet te mengen, hun eigen taal en gewoontes hielden hen op afstand van elkaar.

Toen ik enkele dagen later op zoek naar een goede kop koffie een eettent binnenliep, vroeg de Arabische eigenaar wat me in godsnaam naar Juba had gebracht. ‘Het leek me fascinerend om zo’n afgelegen plaats te bezoeken,’ begon ik. Hij haalde zijn neus op. ‘Juba is een uitgestorven boel,’ kapte hij me af. ‘Ik kom uit Khartoum.’ Met die mededeling had hij de scheidslijn getrokken. Hij maakte een gebaar de verte in, alsof die stad in een ander land lag, een andere wereld, een andere beschaving. ‘Daar is tenminste cultuur.’

Khartoum! De bekoring van de oude vertellingen van ontdekkingsreizigers had me enkele maanden eerder naar de Sudanese hoofdstad gelokt. Wie eenmaal water van de Nijl heeft gedronken, blijft altijd naar Khartoum terugkeren. Veel meer lyrische woorden dan deze spreuk vallen er niet te bedenken over de plaats waar de Blauwe en de Witte Nijl samenvloeien. Beide rivieren zijn metaalachtig bruin. De een stroomt uit de Ethiopische hooglanden, de andere via Juba uit het natte hart van Afrika.

Voordat ik naar Juba reisde, had ik verlangd voet te zetten op dat magische punt vanwaar de ontdekkingsreizigers zeilden naar het toen nog onbekende Zuid-Sudan. De penetrante stank van opgehoopt vuil op de ontmoetingsplaats van de twee rivieren smoorde het sprookjesachtige gemijmer over de grote avonturiers twee eeuwen eerder. Mijn afschuw werd nog meer gevoed toen ik tot mijn ontsteltenis in Khartoum de Zubeir Pashastraat ontdekte. Een straat genoemd naar een Noord-Sudanees die zijn fortuin verdiende door Zuid-Sudanezen te verkopen? Een erbetoon aan een slavenhandelaar? Wat zei dat over de eenheid van het grootste land van Afrika?

Juba en Khartoum behoorden tot hetzelfde land maar de steden ademden een bijna tegenstrijdige sfeer. Het ingetogen karakter van het noorden contrasteert met de extroverte dynamiek van het zuiden. In Khartoum genoot ik van bioscopen en theaters, in Juba klonken overal

de drums, wiegden de heupen en vloeide de drank. In weinig delen van Afrika bestaan natuurlijke grenzen – de meeste zijn een kunstmatige creatie van kolonisten – maar Noord- en Zuid-Sudan zijn wel degelijk heel anders.

De gigantische zandbak met kamelen rond Khartoum maakt zuidwaarts plaats voor groene velden met hier en daar een kleine berg. Khartoum kent een wreed woestijnklimaat, met zandstormen die een roestkleurig stof over de gebouwen leggen. Inwoners vechten er overdag tegen een temperatuur van rond de vijftig graden, soms daalt 's nachts de temperatuur tot bij het vriespunt.

Ook Juba is berucht om een onplezierig klimaat. De stad ligt in een kom die de vochtigheid van de Nijl binnenzuigt, vasthoudt en op de bewoners drukt. Ventilatoren lopen vast in de klamme lucht. Juba ligt echter omgeven door groene boomsavannes en er heerst niet de schaarse van de woestijn. De Zuid-Sudanezen kunnen eten uit rivieren, van akkers en hun rijke schat aan vee.

Bij de onafhankelijkheid in 1956 behoorde Sudan tot de meest diverse naties van Afrika, een multicultureel, multi-etnisch en multiraciaal gebied zo groot als West-Europa. Het grootste land van het continent. Té groot misschien?

Ik luisterde lang genoeg naar het verhaal van de Arabische koopman over de superioriteit van Khartoum en Noord-Sudan om hem beleefd vaarwel te kunnen zeggen. Ik wandelde naar het oude stadscentrum voor registratie bij de politie, een verplichting voor iedere buitenlander. Achter de markt bij een gebouwtje met afbladderende verf zaten arrestanten met voetboeien aan elkaar gebonden. Een politieagent bewaakte hen. Hij wees me de weg naar de hoofdcommissaris. De hoge ambtenaar bladerde door mijn paspoort, hield het ondersteboven en liet me eruit voorlezen. Hij sprak Engels noch Arabisch. Met een diepe zucht wierp hij het op een stapel vergeeld papier op zijn bureau. Ik begreep er niets van. Hij commandeerde twee onderknuppels. Die namen me bij de hand en voerden me af naar een gebouwtje op het terrein van de grote gevangenis van Juba.

Hier gebaarden ze me op de grond te zitten bij een groepje gevan-

genen. Een gevangenbewaarder sprak Engels. Hij legde me uit dat ik was gearresteerd op beschuldiging van wapensmokkel.

Toen ik de hele dag niet was komen opdagen in de woning van Simon, besloot hij door het stadje te rijden en voorbijgangers te vragen of ze een jonge blanke hadden gezien. Zo had hij me snel opgespoord. Hij bracht me een maaltijd, die ik gebroederlijk met een gevangene en een agent deelde. Sterke onderlinge verhoudingen zorgen in Afrika voor menselijkheid in inhumane omstandigheden. Gedetineerden en cipiers begroetten elkaar hartelijk en wisselden gemoedelijk nieuws van buiten en binnen de gevangenismuren uit.

De temperatuur achter de tralies moet halverwege het kookpunt hebben gelegen. Een cipier wenkte me en ik mocht buiten op een stoel onder een boom zitten 'want het is zo hels warm binnen'. Mijn lot had een positieve wending genomen. Een collega van Simon betaalde mijn borgsom. Na mijn korte detentie zat ik niet meer gevangen in een cel, maar nog wel in Juba. Wachtend op mijn rechtszaak. Na vier dagen leverde de politie mijn rapport bij de rechtbank af. Het was één dag voor het begin van de feestdagen rond Kerstmis en mijn zaak zou dus pas zes dagen later voorkomen. Mijn eerste grote wachten in Sudan was begonnen.

*

De enige geasfalteerde weg van Zuid-Sudan omcirkelde het woongebied van tukuls, waar stof in het gouden zonlicht danste. Er woonden nog geen vijftigduizend mensen in Juba en zij gingen vrijwel allen te voet. Een enkele gammele taxi tufte over het asfalt. Zwarte bomen belommerden de weg en gaven bescherming tegen de beukende zon.

Urenlang wandelde ik. Op een dag viel me bij een rotonde een vervallen gedenksteen met rode baksteentjes op. Ik kwam dichterbij en zag moeilijk leesbaar een rij namen: Samuel en Florence Baker, Ignatius Knoblecher, Romolo Gessi, Wilhelm Junker, Louis Sabatier, Ferdinand Werne, Louis Napoleon Chaltin en vele andere. Ze herinneren aan de ontdekkingsreizigers die erin slaagden Juba te bereiken, zoals

het echtpaar Baker, dat anderhalve eeuw geleden met een kopje thee John Hanning Speke en James Grant verwelkomde na hun twee jaar lange trektochten door Centraal Afrika. Mijn oog viel op een Nederlandse naam: Alexandrine Tinne.

Er kwamen toen soms vlak bij Juba boten aanvaren vanuit het verre Khartoum. De door muggenbeten opgezwollen gezichten van de vermagerde ontdekkingsreizigers in vodden tuurden naar de groene zoom langs de rivier. Kleurig met kralen uitgedoste Afrikaanse strijders in lendendoeken bespieden hen vanaf de oever, speren in de aanslag. En dan opeens op 30 september 1862 verscheen niet een boot met verweerde mannen maar met twee victoriaanse dames uit Den Haag: Alexandrine Tinne en haar moeder Harriët, ieder gedragen door vier zwarten, vergezeld door bedienden, een paard, ezel en vijf huishonden. Twee bemiddelde maar avontuurlijke vrouwen die het saaie bourgeoisbestaan aan de Lange Voorhout beu waren.

Met in mijn gedachten deze eeuwenoude beelden stapte ik naar een groezelig eettentje langs de weg. Afrika kent miljoenen van deze voedselkiosken. Ze zijn de restaurants voor de gewone man, het potje pruttelt er de gehele dag. Gebukt ging ik de keet van jute wanden en golfplaten dak binnen. In de hoek stonden een stoof, een paar pannen, wat bordjes en een emmer met water voor de afwas.

‘Welkom, eet een hapje mee,’ nodigde een rijzige jongeman met vooruit staande tanden me uit. In Sudan eet je nooit alleen. Op zijn bordje lagen bonen, linzen, slijmerige okra en een stuk vlees, alles drijvend in overvloedig vet. Een jong keukenhulpje goot er nog een extra scheut olie bij. ‘Ik heet Augustino Deng. Ik ben een Dinka en werk als boodschapper voor Arabische handelaren.’ Met zijn lange vingers kneedde hij de maaltijd tot een stampot. ‘Ik zie je al een paar dagen door Juba lopen. Wat komt een *kawadja* (blanke) hier doen?’

‘Ik onderzoek de slavenhandel,’ schoot me als eerste te binnen. Mijn vermeende status als wapensmokkelaar hield ik liever verborgen. Mijn gedachten waren blijven steken bij de dames Tinne. Alexandrine was 22 jaar oud toen ze op 9 januari 1862 vanuit Khartoum met haar moeder de Nijl afzakte naar het woongebied van de Dinka’s en de

Shilluks en verder naar waar nu Juba ligt. In haar in 1960 door Clara Eggink geredigeerde reisverslag schreef ze 'dat er onbeschrijfbare vreselijke dingen gebeurden. Hier was het dat ik voor het eerst gezien heb hoe de negers behandeld worden. Nog nooit was ik zo verstomd en geschokt geweest. Ik had wel gelezen over de slaventropen, maar ik had geen idee van de omvang en de wreedheid van dit bedrijf, noch ook van de cynische wijze waarop er gehandeld werd. Alle Arabische handelaren en het merendeel van de Europeanen hebben zogenaamde lijfwachten die allen slavenjagers zijn, die de dorpen verbranden en alles roven wat ze tegenkomen. Zij verzamelen honderdtallen negers in de schepen waarin zij in het geheim verborgen worden om ze zo binnen te smokkelen in de staten van de onderkoning. Hier geschiedt alles zonder de minste schaamte en daar de handel dit jaar bloeit, was de hele oever bedekt met grote donkere plakkatens. Toen ik dichterbij kwam, zag ik dat dat vlak tegen elkaar aangebonden negers waren, die op deze wijze gemakkelijk te bewaken waren. Allen waren naakt en de mannen droegen om de nek zware kettingen die zij niet alleen optillen konden. De slaven die ziek zijn of die men meent niet te kunnen verkopen, zoals blinden bijvoorbeeld, laat men op de oever achter om te sterven, of men gooit ze in het water.'

Onder een onwillig straaltje water uit een ijzeren vat wasten we met waspoeder onze vettige handen. Augustino poetste met een wijsvinger zijn tanden. 'Ik moest onlangs iets afleveren bij een stamhoofd van de Bari's. Hij weet alles over slavenhandel,' zei hij. Als je voor het eerst in een dorp of stadje bent, wil iedereen je helpen. Dat is een goede gewoonte in Sudan en zo leer je gemakkelijk mensen kennen. 'Ik zal je naar hem toe brengen. *Then you can chat.*' 'Chat' sprak hij uit als 'sjet', zonder de aanraking van de tong tegen het gehemelte. Dinka's hebben moeite met die klakkende klanken. Hij betaalde de rekening en we liepen voorbij de grote gevangenis en de markt in de richting van de Nijl.

Kleine paadjes onder het bladerdek van mangobomen leidden ons naar de snelstromende rivier waarin eilandjes van papyrusplanten dreeven. De Nijl is smaller dan de Congo of de Niger, maar wel de langste rivier van Afrika. Vogels kwetterden en witte reigers keken neer op

poedelende naakte mannen. Hier moet Alexandrine Tinne langs zijn gevaren, evenals de Arabische slavenjagers, de blanke ontdekkingsreizigers en de missionarissen. Op deze oevers legden ze aan. Een stuk Afrikaanse geschiedenis waarover de bewoners me misschien meer konden vertellen.

Augustino en ik liepen tussen palmbomen stroomafwaarts, tot bij een klein huisje wild blaffende honden onze weg versperden. Een schrille fluittoon ontsnapte aan het gehemelte van Augustino en de beesten gingen gehoorzaam liggen. We stapten door de opening in de rieten omheining het erf op. Een vrouw met blote borsten rende haar tukul binnen, om even later met uitgestrekte hand terug te keren, dit keer haar boezem verborgen in een hagelwitte bustehouder. ‘Welkom, kawadja. Willen jullie het stamhoofd spreken?’

‘Deze kawadja wil over het verleden weten, toen de Arabieren onze mensen weghaalden,’ antwoordde Augustino. ‘Het stamhoofd heeft een schatkamer aan kennis. Hij weet zoveel over toen.’

Dat klonk als een respectvolle introductie. De vrouw voerde ons naar een stukje schaduw achter het huis. Na korte tijd verscheen Nelson Jada. Zijn haren rezen naar de heiige hemel alsof hij net zijn bed uit was gestapt. Hij stopte zijn pijp en zette die tussen zijn ontvelde roze lippen. Augustino maakte aanstalten te vertrekken en wisselde enkele woorden uit. In het Arabisch. Augustino was een Dinka, het stamhoofd een Bari en ze hadden alleen de taal van de noordelijke Arabieren gemeen. Na het vertrek van de boodschapper nestelde Nelson zich op een grote houten kruk. Ik zette me op een stoelgeraamte met gespannen touw als zitvlak.

De oude mannen van Afrika stralen gezag en kennis uit. Ze dragen het verleden mee. Nelson peuterde tussen zijn tenen en gebod zijn vrouw thee te zetten. Ik vertelde hem van de gedenksteen met namen. Wat herinnerde hij zich van dat verleden?

Er verscheen een bezorgde blik op zijn gezicht. Had ik een te gevoelig onderwerp aangesneden, viel er niet over de slavernij te praten? Er volgde een stilte. Verbroken door een zucht. ‘De Murles hebben gisteren mijn clan van de Bari’s aangevallen,’ vertelde hij. ‘Aiii. Ze gingen er

met vele koeien en enkele kinderen vandoor. Aiii. Het lijkt wel slavenhandel. Net als toen.'

De vrouw van het stamhoofd schepte drie eetlepels suiker in een glas en schonk de rest vol met theewater. Op afstand had ze meegeleuisterd. 'Krijgers stelen kinderen en ruilen ze voor koeien. Dinka's en Shilluks, Bari's en Murles. Ze doen het allemaal.' Ze foeterde op haar man alsof hij er iets aan kon doen. 'Waarom gedragen Zuid-Sudanezen zich altijd zo krijgshaftig?' Het stamhoofd roerde in zijn glaasje en sipte aan het donkere vocht. 'Na de aanval van de Murles op ons is Gondokoro vrijwel verlaten.'

Gondokoro! Met die naam doemde het verleden pas echt op. Gondokoro, de verdwenen vesting. Ik had gelezen dat alle sporen van deze nederzetting voor slavenhandel en geloofsverbreiding waren opgeslokt door de tijd. Honderdvijftig jaar geleden noemde de Britse ontdekkingsreiziger Samuel Baker het 'een miserabele verzameling hutten'. Het lag hier vlakbij aan de oostelijke oever en gold als het grootste warenhuis voor slaven en ivoor in Zuid-Sudan. 'Gondokoro is een perfecte hel,' merkte Bakers vrouw Florence op. 'Ik weet nu hoe de duivel eruitziet en hoe hij leeft.'

'Laat ik je een verhaal vertellen.' Ik voelde een golf van opwindning, zoals een kind dat een spannend verhaal krijgt voorgelezen.

'De mensenhandel in Noord-Sudan gaat eeuwen terug. Gelukkig voor ons gaat de Nijl in het zuiden op in moerassen. Daar kwam lange tijd niemand doorheen. Weet je dat de afstand over de Nijl van Khartoum naar Juba 1600 kilometer is? De eerste 800 kilometer loopt de rivier nog redelijk recht door het zand. Maar bij Malakal buigt ze af naar de kant van de ondergaande zon en raakt de weg kwijt in papyrusmoerassen. Daar hangen wolken muggen boven de stinkende vegetatie en plonzende nijlpaarden. Dat is land noch water. Er zijn nauwelijks oevers om aan te leggen, alleen eilanden van drijvende planten.

Pas in 1841 kwam er voor het eerst een handelsboot door de moerassen heen. De Egyptische onderkoning Muhammed Ali Pasha wilde de bronnen van de Nijl ontdekken. Hij stuurde een expeditie van